

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Левкулича Василя Васильовича**

«Справедливість як імператив соціокультурної дійсності»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Практично кожен структурний компонент дисертаційної роботи В. Левкулича в різний спосіб і на прикладі різних тематичних відгалужень доводить актуальність обраного дослідницького вектора. Чи не найбільш переконливо квінтесенція актуальності подана на с. 226-227: «Справедливість є світоглядним стрижнем не лише суспільної форми життєдіяльності, а й загалом людини як *Homo sapiens*. Відтоді, як людина набула спроможності мислити і рефлектувати, епіцентром її світоглядно-аксіологічної критеріальності стали уявлення про справедливість, які істотно визначають, а в багатьох випадках і скрупульозно регламентують взаємини між людьми, спільнотами, країнами, народами та культурно-цивілізаційними ойкуменами. Уявлення про справедливість лежать в основі ставлення до будь-яких резонансних явищ і тенденцій. Зрештою, масова свідомість вимірює на терезах справедливості навіть пригоди і події, стихійні лиха і катаклізми. Таким чином, у наш час уявлення про справедливість набувають статусу ледве не універсальних демаркаційних ліній, які здійснюють семантичне і деонтологічне розмежування будь-яких більш-менш значущих явищ і тенденцій як індивідуальної, так і суспільної та навіть глобальної життєдіяльності».

Наведену аргументацію важко чимось посилити. Можна додати хіба лише зауваження про те, що культурно-цивілізаційний досвід людини як виду *Homo sapiens* сформував лише декілька критеріально-цільових епіцентрів, які можуть позмагатися з феноменом справедливості в сенсі

значущості, важливості, визначальності для прийняття життєво важливих рішень.

Відтак, важко не погодитися з тезою автора дисертації, що «проблематика справедливості належить до переліку тих вічних питань, які не мають раз і назавжди визначених відповідей, а потребують перманентної, себто трансчасової і водночас конкретно-історичної концептуальної корекції. Зазначена потреба додатково актуалізується і загострюється в часи докорінних системних перетворень, які відбуваються на рівні суспільно-політичного життя. Оскільки сучасній Україні такі перетворення притаманні в повній мірі, то актуальність детермінативного впливу цінностей на суспільне буття українського соціуму зразка початку XXI століття не лише безперечна, а й значною мірою визначальна» (с. 16-17).

З огляду на наведену аргументацію не викликає заперечень мета дисертаційного дослідження у вигляді обґрунтування соціально-філософської концепції справедливості як імператива соціокультурної дійсності. (с. 19). Досягнення зазначеної мети передбачає виконання дослідницьких завдань, перелік яких є цілком релевантним до визначеної автором мети роботи.

Для досягнення поставленої мети В. Левкулич ефективно застосовує багатоманітний методологічний інструментарій, особливе значення з-поміж якого відводиться системному підходу. Причому, системна методологія застосована на двох взаємозумовлених рівнях: з одного боку, здійснено ґрунтовний аналіз уявлень про справедливість як системного об'єкта, а з іншого боку, такі уявлення формуються в умовах конкретно-історичної соціокультурної дійсності, яка також наділена виразними системними ознаками і причинно-наслідковими зв'язками.

Автором переконливо сформульована наукова новизна дисертаційного дослідження, яка полягає «в соціально-філософській концептуалізації справедливості як імператива соціокультурної дійсності, яка віддзеркалює системну детермінованість уявлень про справедливість визначальними

світоглядними і онтологічними пріоритетами соціокультурної дійсності конкретно-історичного формату» (с. 21).

Загалом формулювання положень новизни обґрунтовані В. Левкуличем доволі переконливо: це стосується як положень, що були сформульовані вперше, так і ідей, які були уточнені автором, і концептуальних тез, що набули подальшого розвитку. Такий стан речей свідчить не лише про обізнаність автора дисертаційного дослідження із сучасною фаховою літературою з розглянутої проблематики, а й про її високу дослідницьку культуру і належний фахово-компетентісний рівень.

Теоретичне та практичне значення дослідження визначається тим, що результати дослідження сприяють поглибленому розумінню принципів і закономірностей функціонування уявлень про справедливість, зумовленість такого бачення критеріальною призмою соціокультурної дійсності конкретно-історичного формату. Положення та висновки розширюють світоглядні горизонти для систематизації та ієрархізації світоглядно-аксіологічних, онтологічних, ментальних і герменевтичних особливостей і закономірностей сприйняття справедливості.

Дисертаційній роботі притаманний належний рівень апробації. Імпонує чітка структурованість не лише за зовнішньою формою, а й за внутрішнім змістом. Відповідно до мети та завдань дослідження, робота складається зі вступу, чотирьох розділів (поділених на дванадцять підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (428 позицій). Загальний обсяг дисертації – 456 сторінок.

Із залученням значного емпіричного матеріалу В. Левкулич переконливо доводить, що «попри трансчасову істотність уявлень про справедливість в принципі, кожна соціокультурна ойкумена створює особливий контекстуальний фон, детермінативний вплив якого призводить до появи цілком оригінальної (принаймні в сенсі стилістичних особливостей) габітуалізованої на рівні масової свідомості парадигми справедливості. Це

стає можливим з причин змістовної багатоманітності кожного повноцінного соціокультурного середовища, кожен елемент якого в процесі повсякденної маніфестації здійснює латентний, здебільшого непомітний, але при цьому послідовний і безкомпромісний вплив на індивідуальну і суспільну свідомість» (с. 356-357).

Автор виразно окреслює таку важливу особливість уявлень про справедливість, як, з одного боку, усталеність і консерватизм, а з іншого, – перманентна еволюція на основі засвоєння нових пріоритетів соціокультурної динаміки. З цього приводу В. Левкулич зазначає: «На уявлення про справедливість цілком і повністю поширюється принцип розвитку. Це означає, що попри деяку сутнісну інваріантність, такі уявлення з часом набувають семантичних, конотативних і стилістичних відмінностей, які є тим більш виразними, чим істотна оригінальність історичної епохи, в межах якої уявленням про справедливість доводиться функціонувати» (с. 397).

Основний концептуальний наголос у дисертаційній роботі прописано цілком виразно і переконливо: «Кожній оригінальній соціокультурній дійсності за принципом симетрії відповідає оригінальний смисловий вердикт щодо справедливості. Соціокультурна специфіка надає змістової і ментальної своєрідності уявленням про справедливість, задає й детермінує таку своєрідність у конкретних деталях і особливостях. Попри індивідуальні відмінності та різні сфери застосування уявлення про справедливість завжди мають у своїй основі певний об'єктивний соціокультурний статус-кво – ту сутнісну квінтесенцію, яка зумовлена історичним досвідом, потребами і усвідомленими перспективами конкретного суспільства. На рівні цієї фундаментальної детермінанти перетинаються особисті цілепокладаючі пріоритети індивідів, соціокультурні особливості суспільства, змістовно-аксіологічна специфіка епохи» (с. 450). До такого окреслення суті справи важко щось додати, оскільки в ньому охоплено практично всі більш-менш значущі аспекти індивідуальної і суспільної життєдіяльності.

У першому розділі В. Левкулич слушно зазначає, що дослідницький потенціал правознавства, політології, економічної та етичної сфер знання звертається до феноменології справедливості лише частково, сегментативно, в контексті окремих аспектів і часових періодів; натомість соціальна філософія і філософія історії за дисциплінарним покликанням зобов'язана оперувати багатоманітними онтологічними виявами справедливості як у перманентному режимі, так і по всій площі буттєвих виявів. Інша річ, що такий обов'язок соціальна філософія і філософія історії дотепер виконувала не надто переконливо, тому диспропорція наявного емпіричного масиву створювала ілюзійне враження, нібито проблематика справедливості належить в основному до дисциплінарних повноважень правознавства, політології, економічної та етичної сфер знання.

Істотне значення приділено ідейно-символічним аспектам справедливості, ідейно-символічній зумовленості уявлень про справедливість. Автор переконливо доводить, що потреба символічної інструменталістики актуалізується тоді, коли звичайні інформаційні ресурси не можуть впоратися з покладеними на них функціями. Символічні дорожні карти потрібні там і тоді, де і коли топографія світоглядної місцевості набуває невизначених і непередбачуваних ознак. Кожна успішне суспільство володіє набором стрижневих символічних оберегів, котрі слугують йому своєрідними орієнтаційними та телеологічними орієнтирами і взірцями. За відсутності ж такого стрижня і економіка, і політика, і етично-аксіологічна сфера втрачають здатність до регенерації і ефективного становлення, поступу, розвитку.

У другому розділі В. Левкулич переконливо доводить, що уявлення про справедливість є невід'ємним елементом, імперативною складовою практично кожної ціннісної системи і світогляду взагалі. У процесі історичного розвитку відбувається еволюція форм світогляду, внаслідок чого змінюється зміст і особливості уявлень про справедливість.

Важливого значення автор надає цінностям як одному з ключових факторів практично кожної індивідуальної і суспільної життєдіяльності. Цінності справляють істотний, а подекуди й вирішальний вплив на весь буттєвий діапазон соціокультурної сфери – починаючи з фази зародження самої ймовірності певного явища, процесу чи тенденції, через етап її буттєвої інституціалізації і аж до стадії габітуалізації, рутинізації, занепаду й відмирання. Респектабельний статус, яким справедливість володіє практично в кожному суспільстві, означає її універсальну соціокультурну цінність, значущість. Загалом це – унікальний феномен; навіть попри те, що різним соціокультурним ареалам притаманні окремі змістові, ієрархічні та стилістичні відмінності картини світу, побудованої на принципах справедливості.

У третьому розділі В. Левкуличем осмислено залежність змістовного рельєфу уявлень про справедливість від специфіки пізнавальних підходів. Автор влучно зауважує, що різні соціокультурні ойкумени можуть оперувати несумісними логіками. Канони логіки – це не трансчасова чи транскультурна константа, а результат особливостей соціокультурного розвитку, істотні відмінності яких на рівні різних соціумів неухильно позначаються на фундаментальних світоглядних і життєдіяльних вердиктах щодо справедливого та несправедливого, дійсного та належного, добра та зла, бажаного та категорично неприйняттого.

В. Левкулич аргументовано стверджує, що уявлення про справедливість можуть формуватися під впливом багатьох факторів і тенденцій – зокрема, істотне значення для змістової демаркації справедливості мають особливості комунікативного середовища та інтерпретаційного інструментарію. У наш час усе більшого значення для формування суспільної думки набувають комунікативні засоби дискурсу і діалогу.

На думку автора, кожна епоха має певний горизонт дискурсу, який здійснює регламентні функції і накладає відповідні обмеження – наприклад, епос як невід’ємний атрибут історичної доби Гомера, неприродний і алогічний на початку XXI століття. Проблематика справедливості, її змістовних ознак і пріоритетів також має свій горизонт дискурсу. Більше того, такий горизонт дискурсу притаманний кожному соціокультурному явищу, кожному соціуму конкретно-історичного формату.

У четвертому розділі В. Левкуличем проаналізовано ключові ідейно-світоглядні дискурси епохи, які витлумачуються в термінології «пост». Насамперед ідеться про дискурси неолібералізму, консьюмеризму та глобалізму. Автором переконливо обґрунтовує тезу про те, що на початку XXI століття найбільш дражливим проблемним статусом позначені аспекти смислового, символічного та аксіологічного еквівалентів справедливості в різних соціокультурних ойкуменах, генезис поглядів на справедливість, еволюція раціонального обґрунтування принципів справедливості, історичних моделей справедливості. Статус вочевидь перспективних мають дослідження соціокультурних особливостей масової свідомості як фактора формування, еволюціонування змістових маркерів і смислових акцентів справедливості, а також концептуальне коригування справедливості в контексті глобалізації та соціально-економічних трансформацій і модернізацій.

На переконання автора, особливого значення набуває проблема подолання наслідків, викликаних історичними несправедливостями. Ефективне розв’язання цієї проблеми створює необхідні передумови для забезпечення гармонійної єдності історії, інтегруючи історичне минуле в сучасність і формуючи органічну єдність минулого, сьогодення і майбутнього. Якщо минуле допомагає винести повчальні уроки в інтересах національного прогресу, то сьогодення і майбутнє дозволяє співвіднести їх із

сучасними реаліями і тенденціями розвитку, виробити когерентні їм методи розв'язання проблем.

У висновках В. Левкулич розгорнуто формулює основні теоретичні й практичні підсумки здійсненого соціально-філософського дослідження справедливості як імператива соціокультурної дійсності, визначає перспективні напрями подальших наукових розвідок, спрямованих на уточнення і розвиток репрезентованих автором концептуальних положень.

Разом з тим окремі аспекти дисертації В. Левкулича є **полемічними, вони викликають низку зауважень і запитань.**

1. Дещо суперечливим є тлумачення В. Левкуличем фактора і механізму соціалізації: в одних випадках автор закріплює за соціалізацією цілком позитивний і вкрай позитивний статус, який створює принаймні передумови для консенсусних норм справедливості, а в інших випадках звинувачує інструмент соціалізації у девальвації індивідуальної ідентичності, в появі особливого типу особистості *Homo sociologicus*, котрий «відзначається абсолютною «засоціалізованістю», перевантаженістю соціальними регламентаціями, які індивід повністю інтерналізував, істотно завищивши, переоцінивши їхню справжню цінність» (с. 31). Така двозначність, на жаль, не сприяє смисловій і концептуальній виразності.

2. Склалося враження, що автор не може визначитися зі своєю оцінкою стереотипів на терезах соціальної значущості загалом і в контексті формування уявлень про справедливість зокрема. Приміром, на с. 61-62 В. Левкулич зазначає, що «стереотипи є ілюзіями, які на рівні суспільної свідомості пройшли процедуру канонізації у статусі «тривіальних істин». Їх можна подати у вигляді усталених схем сприйняття соціальної дійсності. Стереотипи не позбавлені недоліків, оскільки вони часто занадто схематизують і спрощують реальну картину світу, підганяють її під певний шаблон, тобто людина дивиться на світ крізь своєрідні окуляри й замість дійсності бачить лише етикетки, гасла і лінійну причинно-наслідкову

зумовленість». Однак на тій же с. 62 автор виказує аргументаційні компліменти на адресу стереотипів: «Позаяк стереотипи істотно спрощують та полегшують смислову навігацію в умовах швидкоплинної дійсності, то вони вкрай необхідні в багатьох життєвих ситуаціях». На с. 64 В. Левкулич продовжує лінію компліментарності: «Стереотипи здійснюють функцію стабілізації суспільства, врівноважуючи прагнення людини до варіативності та різноманітності. Однією з основних функцій стереотипу визнається функція асиміляції нової інформації. Стереотипи є універсальними комунікативними одиницями, що забезпечують процеси спілкування членів соціуму». Застосування таких майже несумісних концептуальних акцентів потребує авторських коментарів, пояснень.

3. Концептуальне вістря дисертації скероване на визначальність впливу соціокультурного середовища на формування уявлень про справедливість насамперед на рівні масової свідомості, які закріплюються у вигляді ментальнісних особливостей, архетипів колективного несвідомого, стереотипів та інших автоматизмів світосприйняття. В цьому контексті логічно запрошується запитання: а чи поширюється соціокультурний контекст на концептуальні уявлення про справедливість, тобто наскільки автори концептуалістики щодо справедливості є вільними в своїх теоретичних побудовах?

4. За результатами ознайомлення з дисертаційною роботою залишається відкритим запитання, чи не перебільшує автор істотність і визначальність фактора соціокультурних відмінностей – особливо в контексті сучасної епохи масового споживання, інформаційного суспільства і глобалізму, які в сукупності призводять до виразних тенденцій нівелювання соціокультурних відмінностей, до соціокультурної гомогенізації світу?

Тим не менше, висловлені зауваження не справляють істотного впливу на загальну позитивну оцінку самостійної і логічно завершеної дисертації, яка репрезентує ретельного дослідника, вдумливого аналітика і загалом

кваліфікованого науковця. Впродовж усього тексту виразно простежується концептуальна послідовність авторської позиції В. Левкулича. Загалом наявні достатні підстави для твердження, що дисертація Левкулича Василя Васильовича «Справедливість як імператив соціокультурної дійсності» є самостійним, концептуально завершеним філософським дослідженням, яке містить положення і науково обґрунтовані результати, котрі сприяють розв'язанню важливої для соціальної філософії наукової проблеми.

Аналіз дисертаційної роботи, автореферату та переліку опублікованих наукових праць В. Левкулича дає підстави для висновку: дисертація на тему «Справедливість як імператив соціокультурної дійсності» за актуальністю і глибиною, обсягом і оформленням, повнотою викладу основних положень і результатів у публікаціях відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 до докторських дисертацій, а її автор – Левкулич Василь Васильович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідуюча кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

О. Я. Надибська

доктор юридичних наук, професор,
проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ

С.О. Кузніченко